

**ЗМІНИ У ЖИТТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У НАСЛІДОК
ВІЙСЬКОВИХ РЕФОРМ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

В історичному аспекті проаналізовано зміни у житті військовослужбовців України у наслідок військових реформ у Російській імперії другої половини ХІХ ст.

***Ключові слова:** реформи, військовослужбовці, українські губернії, друга половина ХІХ ст.*

Армія завжди була одним з найважливіших елементів, держави, що здійснював дві основні функції, а саме зовнішню – охорона і захист територіальних інтересів держави та внутрішню – збереження існуючого ладу.

Саме тому дослідження історії повсякденного життя військовослужбовців України протягом проведення реформ російської армії середини ХІХ – початку ХХ ст належить до тих етапів вітчизняної історії, що відігравали важливу роль у становленні та розвитку Української держави та мають як наукове, так і практичне значення.

Проте проблеми, що стосувалися правового стану, навчання, життя, побуту військовослужбовців протягом проведення реформ, рідко ставали предметом дослідження науковців.

Протягом 40-х рр. ХХ ст. у світ вийшли перші статті П. А. Зайончковського, присвячені військовим реформам ХІХ ст.: «Военные реформы Д. А. Милютина» [1], «Архив Д. А. Милютина» [2]. У 1952 р. побачила світ узагальнююча праця «Військові реформи 1860-1870 років в Росії» [3], в якій на підставі численних архівних і опублікованих джерел автор проаналізував перетворення в армії внаслідок реформ. Слід також відзначити праці О.Реєнта, в яких дослідник торкається багатьох аспектів даного питання [4].

В дореформеній Російській імперії до складу якої входила і територія України назріло багато проблем пов'язаних з організацією військової служби. Не ефективність організації армії особливо проявилися після поразки в Кримській війні. Серед найголовніших проблем було: по-перше, недосконала громіздка система управління; по-друге, відсутність навченого запасу, що було пов'язано з рекрутською повинністю; по-третє, недосконала система постачання обмундирування, продовольства та озброєння.

Таким чином для створення нової масової армії потрібно було скасувати рекрутську та ввести повинність якій би підлягали всі верстви населення. Це дало б можливість замінити стару кадрову армію феодално-кріпосницької Росії новою, цілком сучасною армією, побудованою на гнучкій системі резервів із збереженням в мирний час лише невеликих

кадрів військових одиниць, щоб у разі війни в процесі мобілізації швидко призвати до армії навчені в мирний час резерви.

Саме на вирішення цих гострих проблем і були направлені реформи Починаючи з 60-х рр. XIX ст. було здійснено ряд вдосконалень, що мали на меті змінити озброєння, систему навчання і управління збройними силами країни. Це дало змогу створити підґрунтя для основної військової реформи – введення військової повинності якій підлягали всі верстви населення у 1874 р. Слід також відзначити, що посилення до реформи були розпочаті з 1834 р., коли термін служби поступово скорочувався і на початок 60-х рр. XIX століття досяг 12-ти років дійсної служби і 3-х років запасу [5].

Військові реформи другої половини XIX ст. значно сприяли покращенню підготовки військ до бойових дій. Військове міністерство в ході реформи виявило необхідну турботу про моральний, розумовий і фізичний розвиток військовослужбовців. Велика увагу було приділено, як допоміжним засобам, навчання нижніх верств письменності. Поступово змінювалося повсякденне життя військовослужбовців, оскільки рутинні справи було змінено бойовою підготовкою, яка проходила згідно нових методик, в основу яких були багато в чому покладені ідеї М. Драгомирова, Г. Леєра і ряду інших військових теоретиків і полководців.

Враховуючи уроки Кримської війни значний розвиток отримало інженерно-саперне навчання військ з метою устаткування тимчасових укриттів.

Проте, основним недоліком бойової підготовки стала невідповідність тактичних принципів, зафіксованих у військових статутах, рівню розвитку стрілецької зброї і артилерії. Погано співпрацювали різні роди військ.

Якість бойового навчання безпосереднім чином залежала від рівня підготовки навчених і учителів.

Військова реформа торкнулася і закладів навчання. Зокрема у досліджуваній період було значно поліпшено організацію і вдосконалено навчальний процес. Спеціальну військову освіту відокремили від загальної. Кадетські корпуси були замінені військовими гімназіями (готували до вступу у військові училища) і прогімназіями (готували до вступу у юнкерські училища). Нововведенням стало також навчання юнкерів навичкам педагогічної діяльності з метою використання їх в якості учителів нижніх чинів [6].

Невирішеною лишилася проблема забезпечення офіцерськими кадрами запасних частин на випадок війни, оскільки юнкерські училища могли забезпечити армію офіцерами лише по штатах мирного часу.

Певним надбанням став також більш ретельний підбір штатних викладачів і офіцерів у військово-учбові заклади.

Слід також зазначити, що у вищих військово-учбових закладах – академіях зміни торкнулися лише окремих сторін організації і практики навчання. Сучасний курс тактики припускав розгляд питань навчання і виховання військ. Ставилося завдання підготовки високоосвічених офіцерів, добре знайомих з усіма сторонами військової організації.

Характерною ознакою всього військового виховання лишалося завдання виховати. Необхідно відмітити, що уся система підготовки у військово-учбових закладах була як і раніше підпорядкована завданню виховання відданих самодержавству офіцерських кадрів.

Слід відзначити що проведення реформ значно змінило статус військовослужбовця. Зокрема це стосувалося офіцерів. В українському суспільстві статус офіцера завжди був шанованим. У дореформений час законодавчо обов'язки, права і привілеї офіцерів російської армії були закріплені в період царювання Петра I. «Табель про ранги» чітко визначав місце офіцера в ієрархії не тільки військової, а й цивільної служби. Згідно цього документу військові звання оголошувалися вище відповідних цивільних і навіть придворних звань.

Тому не випадково певний час офіцерство входило до складу дворянського стану і було найбільш привілейованою його частиною. Військовослужбовці в соціальному плані стояли вище за будь-яку іншу соціально-професійну групу населення країни. Тим самим забезпечуючи собі найбільш високий статус у суспільній стратифікації.

Наприкінці XIX ст. офіцерський корпус складався з двох груп [7]. До першої групи входили військовослужбовці, що пішли до лав армії з власних вподобань до військового обов'язку або ж за сімейними традиціями. Це були офіцери, які закінчили військові училища і їх нараховувалося трохи більше половини в офіцерському корпусі. Саме вони складали кращу його частину, були віддані військовій справі і з честю носили звання військового офіцера. До другої групи входили офіцери, які закінчили юнкерські училища, тому освіта їхня була недостатньою. Нерідко такі офіцери випадково опинилися на військовій службі і були мало амбіційними.

Слід відзначити, що багато науковців які досліджували різні аспекти військової реформи відзначали, що найменш фахово підготовленою частиною командного складу армії, у тому числі й українських губерній, був вищий генералітет, починаючи від командирів бригад. Однак генерали військових округ прагнули вигородити усіх без винятку офіцерів, часом надаючи у своїх звітах завідома невірну характеристику військовослужбовців [8].

У другій половині XIX ст. військові офіцери були зобов'язані вести такий спосіб життя, який би відповідав уявленням населення про офіцерську гідність. Так, зокрема, офіцери мали не ходити в ресторани II і III класів; не займати в театрах (крім Імператорських) місця далі п'ятого ряду крісел; не носити на вулиці пакети з покупками (але оплачувати доставку їхню додому); було необхідно, щоб офіцер обертася в «суспільстві», тобто в середовищі осіб відповідного суспільного рівня, а це було пов'язано з відвідуванням і прийомом гостей, з відвідуванням балів, благодійних базарів тощо. Незважаючи на те, що усі ці традиції соціальної поведінки у суспільстві ніде не були закріплені, вони міцно утвердилися у громадській свідомості і думці і неминуче виконувалися військовослужбовцями.

Треба зазначити, що військова служба до найдрібніших деталей була регламентована військовими статутами, а їх виконання було обов'язком для кожного офіцера. Статут не допускав залишати упущення по службі і злочини без стягнення, але й дозволяв карати військовослужбовців тільки відповідно до їхньої доведеної провини й обставин справи.

Проте найважливішу роль у житті офіцерського корпусу військовослужбовців грали моральні традиції. Виховані на поняттях лицарської честі, офіцери пильно берегли честь мундира, честь полку, свою особисту честь. Охоронцем офіцерської честі був у кожному полку Суд Честі [9]. Постанови Суду Честі не можна було оскаржити: жодна влада і жоден суд не могли скасувати або змінити їх. Суд Честі судив офіцера за провини і, визнавши його винним, міг зажадати його виходу з полку і навіть виходу з військової служби.

Отже військові реформи, що були здійснені Російської імперії у другій половині XIX ст. мали місце і в українських губерніях. Військові реформи 1860-1870-х рр. мали прогресивне значення, торкнулися усіх сторін військового управління країни і організації армії і флоту. Сталася, передусім, зміни в системі управління збройними силами. Реформа військово-учбових закладів дозволила підвищити чисельність і професійні якості командного складу, укомплектувати армію офіцерами, що пройшли нижчу, середню і вищу ступеню військової підготовки. Перетворення в області бойової підготовки були спрямовані на навчання військ тому, що необхідно на війні. Навчання солдатів грамоті, у свою чергу, піднімало загальну письменність в країні. В результаті введення військової повинності серед верств населення військової повинності були зменшені терміни проходження служби, значно розширені верстви населення, що залучаються до навчання військовій справі, результатом чого стало створення навченого мобілізаційного резерву, необхідного для розгортання армії у військовий час.

Вважаємо за потрібне у подальших наукових дослідженнях звернутися до аналізу соціального забезпечення військовослужбовців українських губерній Російської імперії другої половини XIX ст., зокрема, вивчити розмір та особливості нарахування пенсій, виплат у зв'язку з хворобою чи втратою працездатності.

Література

1. Зайончковский П.А. Военные реформы Д.А. Милютин // Вопросы истории. 1945. Т.2. – С.3-26.
2. Зайончковский. П. А. Архив Д. А. Милютин /. П.А. Зайончковский//Вопросы истории. 1946. № 5-6.
3. Зайончковский П.А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX-XX столетий. 1881-1903 / П.А. Зайончковский. – М.: Мысль, 1973. – 230 с.
4. Реент О.П. Україна XIX – XX століть. Роздуми та студії історика. – Корсунь-Шевченковський, 2009.
5. Цирулис К. Военная реформа в России / К. Цирулис, В. Бажанов // ЭКО. 2002. – № 4. – С. 41.

6. Бобровский П.О. Юнкерские училища: Историческое обозрение их деятельности. Т.2. – СПб.—1872. –264 с.
7. Мезеря О.А. Аномальні прояви повсякденного життя військовослужбовців українських губерній Російської імперії в період реформування держави (друга половина XIX століття) / О.А. Мезеря // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. редактор О. Я. Пилипчук. Вип. 50. – 2010. – С. 120-126.
8. Зайончковский П.А. Вказана праця. – С. 179.
9. Мигачев Ю.И. Правовой статус военнослужащих русской армии конца XIX – начала XX столетий / Ю.И. Мигачев // Право в Вооружённых силах. – 1999. – №1.

Мезеря А.А. Изменения в жизни военнослужащих в следствие военных реформ -в украинских губерниях во второй половине XIX - начале XX в.

В историческом аспекте проанализированы изменения в жизни военнослужащих Украины в следствие военных реформ в Русской империи второй половины XIX ст.

Ключевые слова: реформы, военнослужащие, украинские губернии, вторая половина XIX ст.

Mezerya A.A. Changes in life of servicemen in consequence of soldiery - reforms in ukrainian provinces in the second half of XIX - beginning of XX of century.

In a historical aspect changes are analysed in life of servicemen of Ukraine in the consequence of soldiery reforms in the Russian empire of the second half of XIX of century

Keywords: reforms, servicemen, Ukrainian provinces, second half of XIX of century

Рецензент: **Довжук І.В.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
17.03.2012